

Hälsning från folkbildare genom tiderna

Med anledning av föreningens 40-årsjubileum hörde sekreteraren för VoF:s riksstyrelse **Lotten Kalenius** av sig till tidigare folkbildare för att höra vad de tyckte om att få folkbildarpriset och vad de anser att föreningen bör hålla ett öga på framåt.

2021: Jacob Gudiol

Du utsågs till 2021 års folkbildare för ditt arbete med att utbilda allmänheten i frågor rörande träningslära. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Jag upplever att det har hjälpt mig en hel del. Prispengarna i sig gjorde stor nytta direkt då det hade gått trögt för företaget under pandemin. Nu i höst har jag märkt att jag fått fler förfrågningar om föreläsningar som berör just vetenskap vis-a-vis pseudovetenskap, där den som presen-

terar mig inför alltid haft med titeln Årets folkbildare på ett tydligt sätt. Jag har också under hösten varit med på TV4 Nyhetsmorgon en gång i månaden och där använt den titeln mest konsekvent. Framför allt när ämnet varit kostrelaterat eftersom jag inte har någon relevant akademisk titel inom det ämnet.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom området hälsa och livsstil? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

Allting är mycket mer uppdelat än det var förr. Du har personer med tiotusentals följare på sociala medier som kan ha sålt mer än hundra tusen exemplar av sin bok, men som majoriteten av befolkningen aldrig har hört talas om. De håller sig mestadels till sina egna bubblor där de kan styra allting själva och hålla ute kritik. Här tror jag att man måste bli bättre med att ta fram saklig information och försöka nå dessa personers följare med den informationen. Så jag tror att man behöver bli bättre på att fånga in vad som sägs inom olika kretsar och inte bara fokusera på vad som sägs i tidningar eller på TV.

En annan sak jag tror måste bli bättre är att vettiga personer behöver bli duktigare på att dela vettig information. Som sociala medier är uppbyggda idag så är det inte de bästa idéerna som vinner utan de idéer som väcker mest känslor. För det är dessa idéer som får reaktioner och därmed större spridning. Så den seriösa informationen får mycket mindre spridning än den sämre informationen. Här kan vi alla bidra med att försöka sprida den bättre informationen. Om du har läst en bra artikel, dela den vi-

Jacob Gudiol. Foto: Andreaz Engström.

dare. Skriv kommentarer under saker även om det enda du egentligen har att säga är ”bra” eller att ge en tumme upp. Det som för dig kanske kan kännas som ganska meningslöst engagemang är sådant som hjälper den som skapat bra information att nå ut till fler på sociala medier.

2020: Åsa Wikforss och Fri Tanke Förlag

År 2020 utsågs du och Fri Tanke Förlag till Årets folkbildare för boken *Alternativa fakta* och gärningen med att skänka tusentals exemplar av den till svenska gymnasieelever. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Det är förstås alltid roligt att få utmärkelser men detta var särskilt roligt eftersom VoF står för just de saker som jag kämpar för – en god folkbildning som gör att människor tar till sig vetenskapen och står emot oförnuftet. Det var också roligt att få priset tillsammans med mitt förlag och för den satsning som gjordes för att min bok skulle nå skolorna. Jag föreläser ofta för lärare i olika sammanhang och jag vet att många av dem använt sig av min bok i undervisningen.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom området källkritik och alternativa fakta? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

I dessa tider av systematiska desinformationskampanjer och trollfabriker finns det förstås mycket att hålla ögonen på. En utveckling som jag tycker mig kunna skönja under det senaste året är en tilltagande vilja bland politiker att lägga fram politiska förslag som helt saknar vetenskaplig

Åsa Wikforss. Foto: Christer Sturmark.

grund. Politik är förstås inte bara vetenskap utan handlar också om värderingar, om de politiska målen. Men för att ett mål ska uppnås (om det nu gäller klimatförändringar, gängbrottslighet eller skolan) måste man utgå från vad vetenskapen säger och inte från vad magkänslan dikterar.

2019: Christian Dahlström

Du utsågs till 2019 års folkbildare för din grävande journalistisk i podcasten *Sinnessjukt*. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Det var jättestort! Jag var välbekant med utmärkelsen och visste vilka som hade fått det innan, varav många är sådana jag själv ser upp till. Sedan var det också betydelsefullt för mina möjligheter att fortsätta som journalist. Jag är ju frilansare och det jag prisades för var sådant som jag lade ner oerhört mycket tid på utan att egentligen få betalt för. Det har blivit lättare att ta betalt för mitt arbete, exempelvis via föreläsningar och Patreon-medlemskap för podden. Pandemin slog till precis efter jag fått utmärkelsen, vilket förstörde mycket för mig, men utan utmärkelsen i ryggen hade det varit ännu tuffare.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom ditt verksamhetsområde? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

NPF-fältet [neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, red. anm.] är verkligen minerat, men där tror jag att man ska vara uppmärksam på potentiell diagnosinflation och slentrianmässig läkemedelsförskrivning, men också

Christian Dahlström. Foto: Sara Mac Key.

motsatsen: antivetenskapliga tendenser som exempelvis psykoanalytikern Per Magnus Johansson gav uttryck för i *Göteborgs-Posten* nyligen.

Psykoanalytiska idéströmningar som exempelvis rör begreppet "trauma" tror jag också kan uppleva en renässans, om den inte redan har inletts. *Kalla fakta* avslöjade ju nyligen en terapeut som inledde förhållanden med sina klienter, vilket är något av en tradition inom psykoanalysen. Han erbjöd dessutom förklaringsmodeller som påminde mycket om tidiga freudianska idéer, bland annat kring så kallat bortträngda minnen av trauman som ju var populära på 1980-talet och senare, inte minst i fallet Thomas Quick.

Ett sista område jag kommer att tänka på är könsdysfori och könsbekräftande behandlingar, som ju också är väldigt minerat. Mitt intryck är att det finns en liknande dynamik där som inom NPF, med samma starka känslor i båda lägren, som kan skada patienterna om man inte håller huvudet kallt.

2016: Dagens Nyheters vetenskapsredaktion

DN:s vetenskapsredaktion utsågs till Årets folkbildare för att ha tillgängliggjort medicin och annan vetenskap på ett lättbegripligt och insatt sätt för allmänheten. Vad betydde det för er att få utmärkelsen? [Svar från Maria Gunther]

Framför allt var det fantastiskt roligt att få ett så fint erkännande för vår journalistik. Det är verkligen hedrande att tillhöra skaran som har blivit årets folkbildare, tillsammans med många andra som jag beundrar och ser upp till.

Maria Gunther. Foto: Sara Mac Key.

Utmärkelsen betydde också otroligt mycket för hur andra såg på oss, både internt på DN och externt.

Vad anser ni att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom vetenskapsområdet?

Oj, väldigt mycket. Pandemin fungerade verkligen som en grogrund för konspirationsteorier och pseudovetenskap, och nu tycks klimatskeptikerna vädra morgonluft när Elsa Widding har blivit riksdagsledamot. En tendens som jag

Institutet i P3. Foto: Mattias Ahlm/Sveriges Radio.

oroar mig mycket för är journalister och även andra som tror att de kan dra egna slutsatser av studier och forskningsresultat bättre än forskarna själva. Det var tydligt under pandemin och det är tydligt i klimatfrågan. Tyvärr gäller det inte bara för klimatskeptiker. Jag välkomnar verkligen att det har blivit hett bland journalister att bevaka klimatförändringarna, men tyvärr saknas ibland kunskap och insikt om hur komplex frågan är bland en del av de nya klimatjournalisterna. Jag påpekade nyligen i artiklar i DN att en nyutgiven bok med anknytning till klimatförändringarna innehåller en hel del missförstånd, onödiga felaktigheter och feltolkade studier. Varken författaren eller förlaget har dock varit det minsta intresserade av att rätta felen i boken. Hur ska vi vetenskapsjournalister med någon trovärdighet kunna granska klimatskeptiker om vi själva är vårdslösa med fakta och vetenskap?

2015: Institutet i P3

År 2015 utsågs *Institutet i P3* till Årets folkbildare för hur ni visat att man med humor som verktyg kan sprida vetenskap till en bred publik. Vad betydde det för er att få den utmärkelser? [Svar från Jesper Rönndahl]

Det betydde ett erkännande för att ett humorvetenskapsprogram också kunde tas på allvar, vilket var roligt!

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom ditt intresseområde? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

Politiken kanske? Det är så många politiker som vill få det att låta som att forskare stöder deras påståenden, när det i själva verket är motsatsen.

2014: Viralgranskaren

Viralgranskaren på tidningen *Metro*, numera Källkritikbyrån, utsågs 2014 till folkbildare för ert arbete med att granska påståenden som sprids i sociala medier och för att lära ut källgranskning och kritiskt tänkande på internet. Vad betydde det för er att få utmärkelser? [Svar från Åsa Larsson]

Jag minns med värme när vi var i Göteborg och tog emot priset. Vi blev väl omhändertagna av bland andra Karin Noomi Karlsson, och hade en härlig dag med alla VoF:are!

Utnämningen sporrade oss att försöka nå så långt vi kan vad gäller att hjälpa människor att bli bättre på källkritik på nätet.

Det fanns en demokratiaspekt med *Metro*, eftersom den gav människor som inte hade råd eller som var ova-

Åsa Larsson. Foto: Gustav Gräll.

na vid det svenska språket en enkel tillgång till nyheter. I samma anda jobbade vi med Viralgranskaren. Att inte underskatta rykten och påståenden i sociala medier utan ta oss an dem seriöst och även försöka hjälpa människor att själva kunna reda ut vad som stämde och inte.

Det är alltid bra att ha intäkt på att det man gör spelar roll, särskilt på redaktioner med små resurser och där man som anställd kan behöva slåss för att få tid. Vi fick ett erkännande för den folkbildande insatsen och det gav luft under vingarna för många av våra satsningar med Viralgranskaren, däribland Källkritikens dag, videoklipp om hur man kan granska nätet, gratis skolmaterial som vi gjort ihop med lärare, och boken *Viralgranskarens handbok*.

Jag tror att Vetenskap och folkbildning haft en väldigt viktig roll för att lyfta den här sortens frågor och att Viralgranskaren och det påföljande arbetet som vi gjort också har haft en del i att få människor bättre rustade inför en väldigt rörig informationsmiljö och samtid. Vi har också försökt stötta och peppa andra som sysslar med de här frågorna, och jag tycker att utmärkelser som Årets folkbildare är ett bra sätt att lyfta fram den här sortens arbete på.

Tack igen för att vi blev utsedda till Årets folkbildare 2014!

Vad anser ni att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på framgent?

Vi är för få som granskar. För lite resurser avsätts till faktagranskande genomgångar i svenska medier. En del har det djupa kunnandet som gör att de kan gå igenom villfarelser i detalj, men få av dessa gör det så att allmänheten kan ta till sig det. Att överbrygga avståndet mellan den allmänna debatten och forskarvärlden är verkligen en utmaning. Forskare drar sig undan och vill av förståeliga skäl inte delta i kommentarsfältsutväxlingar i sociala medier, och de få som pallar trycket blir de som ständigt får uttala sig om allt, vilket inte är bra för trovärdigheten. Det leder

till att forskarvärldens fulla potential inte på långa vägar utnyttjas.

2013: Dan Josefsson

Du utsågs till 2013 års folkbildare för din bok *Mannen som slutade ljuga* och dokumentärfilmen *Kvinnan bakom Thomas Quick*. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Jag blev mycket glad och stolt över utmärkelsen Årets folkbildare. Boken *Mannen som slutade ljuga* handlar som bekant om de pseudovetenskapliga idéer om bland annat "bortträngda minnen" som styrde både terapin som Sture Bergwall fick på Säter och hela den enorma polisutredningen runt Thomas Quick. Boken avslöjar alltså en mängd omständigheter kring ett specifikt fall.

Själv hoppades jag dock även ge läsaren en mer allmängiltig insikt om vad som händer när en grupp överger det rationella, vetenskapliga förhållningssättet och faller ned i irrationellt grupptänk. Utmärkelsen Årets folkbildare blev ett slags kvitto på att boken verkligen fungerat som mer än en – låt vara synnerligen spektakulär – fallbeskrivning. Boken gav mig både Stora journalistpriset och Guldspaden, men faktum är att jag blev allra gladast för er utmärkelse.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska vara uppmärksamma på?

Det är viktigt att ni fortsätter granska journalistiken. Genom att dela ut utmärkelserna Årets förvillare och Årets folkbildare hjälper Vetenskap och Folkbildning folk att skilja mellan journalistik som bygger på pseudovetenskap och övertro och journalistik som bygger på ett mer ratio-

Dan Josefsson. Foto: Mia Carlsson.

nellt tänkande. Det var bra att Henrik Evertsson utsågs till Årets förvillare 2021, men ännu bättre och viktigare att han fick dela utmärkelsen med juryn för Stora Journalistpriset.

Vi lever i en tid då de flesta svenska journalister klarar av att känna igen konspirationsteorier när de uppträder exempelvis USA (konspirationsteorier kring 11:e september, covidvaccin med mera), men samtidigt har märkligt svårt att identifiera dem på hemmaplan. Hyllningarna av

Evertssons Estonia-dokumentär visar detta mycket tydligt. Det är mycket nyttigt för juryn att stå där med skammen som Årets förvillare och jag är rätt säker på att det kommer att leda till en uppryckning i juryarbetet.

2007: Jonathan Lindström

Du utsågs till 2007 års folkbildare för dina populärvetenskapliga böcker om astronomi, kosmologi, naturhistoria och arkeologi. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Det är nog det pris jag uppskattar mest, eftersom det innebär att som humanist bli kvalitetsstämplad även av kräsna naturvetare. Och det blev inte sämre av att mitt yngsta barn, en sexåring, räckte upp handen i sin klass och berättade att jag hade fått Nobelpriset. Ryktet spreds och skolans lärare och andra föräldrar gratulerade mig vid hämtningen.

Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling som du anser att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på?

Det är angeläget att ni bevakar journalisters växande oförmåga att genomsöka historieförfälskning och konspirationsteorier, inte minst från högerextremistiskt och antisemitiskt håll. Jag är oändligt tacksam över att ni utsåg Estoniafilmaren Henrik Evertsson och Stora Journalistprisjuryn 2020 till Årets förvillare. Tack vare detta fick Evertssons hänsynslösa fusk och inkompetensen hos journalisterna och mediecheferna i juryn äntligen uppmärksamhet. Evertsson och juryn har orsakat det demokratiska samhället och Estoniaanhöriga stor skada genom sitt agerande. Det är därför högst oroande för framtiden att

Jonathan Lindström. Foto: Lina Eidenberg Adamo.

jurymedlemmarna som representerar Sveriges Television, Sveriges Radio, Norstedts förlag, *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* etc. vidhåller sitt stöd för Evertsson, istället för att försöka hjälpa till att lindra skadorna av sitt agerande. Vetenskap och Folkbildning har även fortsättningsvis en viktig roll att fylla.

Robert Aschberg. Foto: Rune Lind.

2004: Robert Aschberg

Du utsågs till 2004 års folkbildare för att kritiskt ha granskat otroliga påståenden såsom vattenvirvlar, slagrutegångare, hästpratare och andra utövare av pseudovetenskap. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Det var en stor ära att få priset, ett erkännande av de tv-program vi hade gjort som avslöjade en massa humbug. Programmen nådde en stor publik och i flera av fallen lät vi skojarerna avslöja sig själva, vilket också blev under-

hållande. Exempelvis testade vi tre män som påstod sig kunna påvisa så kallade currylinjer i en lägenhet. Alla tre började med att tejpa upp en vanlig plastbit på elskåpet. Därefter gjorde de sina "undersökningar" för att ge råd till innehavaren av enrumslägenheten om bästa och säkraste placering av sängen. "Expert" nummer ett sa vid en vägg. Nummer två vid en annan vägg. Och nummer tre en tredje vägg. Innan den fjärde currygubben dök upp flyttade vi en stor bokhylla som stod vid den fjärde väggen. Och, till vår glädje, så förespråkade han att sängen skulle placeras vid denna fjärde vägg...

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom det pseudovetenskapliga området?

Vetenskap och Folkbildning bör ägna tid och kraft åt alla de totalt vanvettiga konspirationsteorier som florerar inom högerextrema och islamistiska kretsar.

2002: Olav Hammer

2002 utsågs du till folkbildare för dina balanserade och pedagogiska böcker om nyandlighetens historia och orsakerna till människors tro på pseudovetenskap. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Det jag särskilt uppskattade med utmärkelsen, förutom att hamna i sällskap med några av Sveriges främsta "intellektuella kändisar", var motiveringen som fångade det jag försökte åstadkomma, nämligen att försöka säga något förnuftigt om *varför* människor tror på sådana dåligt underbyggda föreställningar. De mekanismer som människor använder för att bilda sig en karta över verkligheten är mest en intensiv socialisering. De gör att vissa

Olav Hammer. Foto: Karen Schwartz.

av oss är källkritiska skeptiker och andra tror på Atlantis och fjärrhealing.

Dessutom känner jag mig hedrad över att motiveringen dessutom kallar mina texter ”balanserade och pedagogiska”, en större komplimang kan jag knappast föreställa mig.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom ditt ämnesområde?

Först ett litet förbehåll: *Folkvetts* läsare kanske av naturliga skäl intresserar sig särskilt för företeelser och utvecklingar i det svenska samhället, men jag som bott utanför Sverige i mer än två decennier måste hålla mig till mer generella trender och internationella exempel. Jag anser det viktigt att sätta strålkastaren på underliggande orsaker till varför fantasifulla uppfattningar florerar. Tendenser i

vår tid verkar förstärka spridningen av många ”alternativa” föreställningar.

Exempelvis finns det en hyperindividualism som gör att den som i decennier bedrivit forskning, i ett slags åsikternas jämlikhetsträsk kan jämföras med den som botaniserat lite på YouTube.

Kommersiella intressen kan få tv-kanaler och streamingtjänster att producera ”dokumentärer” för att få fler tittare, snarare än för att informera. History Channel var tidig med detta, och i skrivande stund sägs Netflix lansera en serie med tesen att det för cirka tiotusen år sedan fanns en storslagen och närmast global högkultur som förstockade, akademiskt utbildade arkeologer inte alls känner till.

En misstro mot några av samhällets bärande institutioner gör att allt från konspirationsteorier till pseudovetenskapliga uppfattningar sprids. Misstron kan ju ha fullt begripliga skäl, till exempel att någon som känner sig sviken av sjukvården blir en entusiastisk förespråkare för behandlingar som endast bygger på placeboeffekten men får den sjuke att känna sig sedd och hörd. Misstron kan i en del fall gränsa till ren desperation; i en tid då många drabbats av långvariga och handikappande effekter av covid-19 är det inte förvånande om stödgrupper på Facebook fylls av meddelanden från folk som undrar om sellerijuice kan vara vägen till bot eller spekulerar i om själva vaccinet har orsakat deras kognitiva problem.

Detta är fenomen som förtjänar att undersökas mer på djupet och i större detalj än att nöja sig med att samhällets individualism och kommersiella krafter driver på utvecklingen.

Torbjörn Fagerström. Foto: Malin Lindgren.

2001: Torbjörn Fagerström

Du utsågs till 2001 års folkbildare för dina klargörande beskrivningar av biologi och betydelsen av grundforskning. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Jag blev naturligtvis mycket glad och stolt. Det var den första utmärkelsen som jag hade fått, och jag var särskilt glad för att mina insatser för grundforskning (inom biologi och generellt) uppmärksammades.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom ditt verksamhetsområde? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

Usch ja. Det finns ett antal idéströmningar som sedan en tid dominerar den akademiska debatten i USA och som

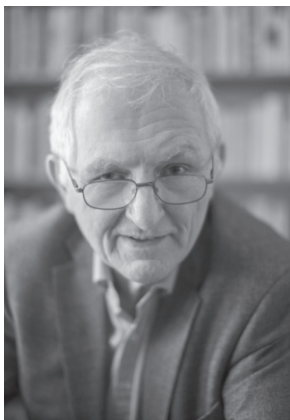
nu även finns hos oss. Det gäller hela den så kallade wo-ke-kulturen och tankar om kolonial forskning, rasifierad forskning, citizen science, indigenous knowledge med mera. Kontentan av detta är att det är något fel på vårt nuvarande sätt att bedriva forskning och att det finns andra sätt som bör prioriteras. Som så ofta när proteströrelser växer fram finns det ett korn av sanning, varför man inte bara bör avfärda dem. Men, lika ofta, blir idéerna kidnappade av krafter som har mera långtgående, revolutionära ambitioner än att rensa bort dåliga delar av forskningen och forskningskulturen. Här gäller det att vi är uppmärksamma de närmaste åren.

Vi ska inte kasta ut barnet med badvattnet genom att understödja tankar om att vår nuvarande vetenskap är alltigenom rutten. Det är den inte; vetenskapen har faktiskt en fantastisk "track record" och det finns inga alternativ när det gäller att nå kunskap om naturen, oss själva och tillvaron i stort. Just därför ska vi försvara de akademiska principerna, men vi ska också vara noga med internkritik och självsanering, till exempel när det gäller vetenskaplig oredlighet, tendenser till nepotism och andra problem som möjligen är större idag än de var för några år sedan.

1994: Bengt af Klintberg

År 1994 utsågs du till årets folkbildare för din upplysningsverksamhet mot mytbildning och fördomar, bland annat genom böckerna *Rättan i pizzan* och *Den stulna njuren*. Vad betydde det för dig att få den utmärkelsen?

Det betydde ett erkännande av den vetenskap jag representerar, den folkloristiska analysen av muntlig kommunikation. Jag vill ge VoF en eloge för att föreningen så

Bengt af Klintberg. Foto: privat.

tidigt uppmärksammade vikten av källkritik av påstått sanna händelser, som visar sig vara uttryck för fördomar, rädslor och önsketänkande. Den här typen av “fake news” har som vi vet ökat lavinartat. I dag lär skolorna ut ett kritiskt förhållningssätt till all desinformation. Vi måste fortsätta den vakthållningen, så att inte vi i Sverige faller för demagogiska politikers lögn, som så många runtom i världen tyvärr har gjort.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom ditt intresseområde? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

När jag skrev mina böcker om vandringsägnar var muntligt berättande och papperstidningar fortfarande de viktigaste källorna. I dag finns skrönorna och desinformationen på nätet i en omfattning som knappt kan överblickas. Behovet av kritisk forskning är större än någonsin. ✍️